

"Totta kaivossa olivat": epäkohteliaisuutta ja väärinymmärryksiä
Alicen seikkailut ihmemaassa -teoksessa

Kandidaatintutkielma

Lotta Leppälä

Suomen kieli

Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto

2016

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Kielten laitos
Tekijä – Author Leppälä Lotta Matilda	
Työn nimi – Title ”Totta kaivossa olivat”: epäkohteliaisuutta ja väärinymmärryksiä <i>Alicen seikkailut ihmemaassa</i> -teoksessa	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Kandidaatintutkielma
Aika – Month and year Toukokuu 2016	Sivumäärä – Number of pages 25 sivua
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tutkimuksessa tarkastellaan väärinymmärryksiä ja epäkohteliaisuutta <i>Alicen seikkailut ihmemaassa</i> -teoksen dialogissa. Pragmaattinen lähestymistapa teokseen on kiinnostava ja relevantti, koska suomenkielistä Alice-tutkimusta on tähän mennessä tehty lähinnä käänntieteilisestä näkökulmasta, ja siitäkin hyvin vähän. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Millaisia väärinymmärryksiä henkilöhahmojen välisessä vuorovaikutuksessa tapahtuu? 2. Miten kohteliaisuuden periaatteita rikotaan? 3. Millaisiin nonsensen piirteisiin nämä vuorovaikutuksen ongelmat linkittyvät? <p>Aineistona on Alice Martinin käännös (1995) Lewis Carrollin nonsense-teoksesta, josta tarkasteluun on poimittu seitsemäs luku. Analyysi tehtiin laadullisesti teoriaohjaavan sisällönanalyysin keinoin: aineistoesimerkit teemoiteltiin ja niitä tarkasteltiin Brownin ja Levinsonin (esim. 1987) kohteliaisuuden teorian sekä H.P. Gricen (1968) keskustelun teorian valossa. Taustatukea tarjosi myös kaunokirjallisen dialogin tutkimusperinne sekä nonsense-kirjallisuuden tutkimus.</p> <p>Tutkimuksesta ilmenee, että väärinymmärrysten taustalla voi olla osapuolten erilainen käsitys kielellisestä seikasta tai puheenaiheena olevasta asiasta. Keskustelun osanottaja voi myös kieltäytyä yhteistyöstä ja tarkoituksellisesti ymmärtää väärin; tätä tapahtuu esimerkiksi siksi, että osa keskustelijoista pitäytyy liiaksi ilmausten kirjaimellisissa merkityksissä, eikä hyväksy epäsuoruutta tai tilanteisia merkityksiä. Epäkohteliaisuuksista esille nousevat suorat kasvouhat, keskeyttäminen ja kyseenalaistaminen. Usein väärinymmärryksiä ja epäkohteliaisuutta esiintyy samanaikaisesti. Dialogissa käydään myös metatason keskustelua kielenkäytöstä ja kohteliaisuussäännöistä.</p> <p>Kuten nonsense-teksteissä usein, myös tässä teoksessa kieli on pääroolissa, minkä vuoksi henkilöhahmojen väliset yhteentörmäykset heijastuvat kieleen ja sen käyttöön. Nonsenselle on ominaista myös esimerkiksi säännöille perustuva toiminta sekä ennakoimattomuus ja arvaamattomuus, ja ongelmat dialogissa osaltaan vahvistavat näitä piirteitä.</p>	
Asiasanat – Keywords Dialogi, kohteliaisuus, väärinymmärrykset, nonsense	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston kielten laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 KESKUSTELUN TEORIAA NONSENSE-DIALOGISSA	3
2.1 Kohteliaisuus	3
2.2 Gricen keskustelun maksiimit	4
2.3 Dialogi kaunokirjallisuudessa	5
2.4 Nonsense	6
3 AINEISTO JA MENETELMÄT	8
3.1 Lewis Carrollin <i>Alice's Adventures in Wonderland</i> ja Alice Martinin suomennos	8
3.2 Teoriaohjaava sisällönanalyysi ja teemoittelu	9
4 ANALYYSI	10
4.1 Väärinymmärrykset	11
4.1.1 Epämääräisyys ja moniselitteisyys	11
4.1.2 Yhteistyöstä kieltäytyminen	14
4.1.3 Keskustelua semantiikasta	15
4.2 Kohteliaisuusperiaatteiden rikkominen	17
4.2.1 Peittelemätön kasvouhka ja suhtautuminen siihen	17
4.2.2 Keskeyttäminen ja kyseenalaistaminen	20
4.2.3 Keskustelua kohteliaisuudesta	22
5 PÄÄTÄNTÖ	23
LÄHTEET	25

1 JOHDANTO

Kandidaatintutkielmassani tarkastelen dialogissa tapahtuvia yhteentörmäyksiä *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen seitsemännessä luvussa; fokuksessa ovat epäkohteliaisuus ja väärinymmärrykset. Lewis Carrollin alkuperäisteos *Alice's Adventures in Wonderland* on ilmestynyt vuonna 1865, ja analysoimani vuoden 1995 suomennos on Alice Martinin käsialaa. Tutkimukseni kytkeytyy etenkin pragmatiikan ja sosiolingvistiikan viitekehyksiin, ja nojaan analyysissäni Brownin ja Levinsonin kohteliaisuuden teoriaan (ks. esim. 1987) sekä Gricen keskustelun maksimeihin (1968). Taustalla vaikuttaa funktionaalinen kielikäsite, jonka mukaan kielen rakenne perustuu sen käyttötarkoituksiin (Halliday 1970). Koska kyseessä on kaunokirjallisen tekstin analyysi, kurkottaa tutkimukseni hieman myös kirjallisuudentutkimuksen puolelle. Teoksen erityislaatuisen genren vuoksi dialogin tutkimusperinteen lisäksi myös nonsense-kirjallisuuden peruseräpäätteen on hyvä tuntea.

Tutkimuskysymykseni liittyvät juuri henkilöhahmojen välisessä vuorovaikutuksessa ilmeneviin yhteentörmäyksiin:

1. Millaisia väärinymmärryksiä vuorovaikutuksessa tapahtuu?
2. Miten kohteliaisuuden periaatteita rikotaan?
3. Millaisiin nonsensin piirteisiin nämä vuorovaikutuksen ongelmat linkittyvät?

Tutkielmani aihevalinnan taustalla on syvä henkilökohtainen kiinnostus niin Carrollin teosta kuin muutakin nonsense-kirjallisuutta kohtaan. Nonsensessa kielenkäytön ennakoimattomuus ja teoriaan istumattomat piirteet korostuvat, joten genreen kuuluvia tekstejä tutkimalla saadaan uutta näkökulmaa myös todelliseen kielenkäyttöön ja vuorovaikutukseen (ks. Lecerle 1994: 71). Alice- ja Carroll-tutkimusta on tehty englannin kielellä runsaasti ja monesta näkökulmasta, myös pragmatiikan ja sosiolingvistiikan alalla. Laura Hidalgo Downingin artikkeli (2000) keskittyy pääasiassa referenssiin ja deiksikseen sekä epäselvien viittauskohteiden aiheuttamiin ongelmiin *Alice's Adventures in Wonderland* -teoksessa sekä sen jatko-osassa; tässäkin tutkimuksessa viittauskohteiden monitulkintaisuus osoittautuu yhdeksi väärinymmärryksiä aiheuttavaksi tekijäksi. Robin Tolmach Lakoff korostaa artikkelissaan (1993: 384) *Alice*-kirjojen kumouksellisuutta, ja hänen mukaansa niiden pragmaattinen tarkastelu haastaa yleiset käsitykset kielenkäytön ja sitä koskevien sääntöjen rationaalisuudesta. Suomalainen Alice-tutkimus on vähäistä ja keskittyy pitkälti teoksen eri käännöksiin ja niiden vertailuun. Eniten Alicesta on kirjoittanut Riitta Oittinen (ks. esim. 1997), joka on vertaillut kääntäjien ratkaisuja, motiiveja sekä tapoja lähestyä nonsense-

tekstiä. Sekä Marja-Liisa Tiusanen (1996) että Virva Heikkilä (1998) ovat pro gradu -töissään tarkastelleet sanaleikkejä vertaillen alkuperäisteosta ja mainittuja suomennoksia.

Tutkimukseni tuo uuden näkökulman suomenkieliseen *Alicen seikkailut ihmemaassa* -kirjaan. Käännösratkaisujen sijaan keskityn kirjaan suomenkielisenä tekstinä sekä pragmaattisiin ilmiöihin sen sisällä. Analyysissäni pyrin selvittämään, millaisia tekstin sisältämät väärinymmärrykset sekä epäkohteliaisuuden piirteet ovat ja miten ne vaikuttavat teokseen nonsense-genren edustajana.

2 KESKUSTELUN TEORIAA NONSENSE-DIALOGISSA

2.1 Kohteliaisuus

Aineistostani löytyvien epäkohteliaisuuden ilmausten analyysissä hyödynnän Penelope Brownin ja Stephen C. Levinsonin vuonna 1978 hahmottelemaa kohteliaisuuden teoriaa. Teoria perustuu ajatukseen kasvoista, joka on ikään kuin henkilön julkinen kuva tai se mielikuva, joka hänestä välittyy toisille ihmisille. Kasvot voidaan niin sanotusti menettää, jos niihin kohdistuu suurta uhkaa; yhtä lailla niitä on vuorovaikutuksessa mahdollista vahvistaa ja tukea. Positiivisilla kasvoilla tarkoitetaan henkilön persoonallisuutta ja sen ilmentämistä vuorovaikutuksessa sekä toivetta, että tämä persoona, henkilön halut ja toiveet olisivat mieluisia myös muille vuorovaikutuksessa mukana oleville. Negatiiviset kasvot taas liittyvät henkilön vapauteen toimia oman tahtonsa mukaan ilman esteitä ja keskeyttämättä. (Brown & Levinson 1987: 61–62.) Tämä jaottelu positiiviseen ja negatiiviseen heijastuu myös konkreettisiin strategioihin, joilla kohteliaisuutta vuorovaikutuksessa toteutetaan.

Keskustelutilanteessa sen eri osapuoliin kohdistuu kielellisiä ja nonverbaalisia kasvovouhkia eli lausumia tai tekoja, jotka eivät edistä toivotun kuvan syntymistä keskustelun osanottajasta. Vastaanottajan positiivisia kasvoja eli persoonaa ja sen ilmentämistä uhkaavat esimerkiksi kritiikki, pilkkaaminen, paheksunta, erimielisyys sekä muut teot, jotka osoittavat, ettei puhuja pidä jostain vastaanottajan ominaisuudesta, teosta tai mielipiteestä. Uhan aiheuttaa myös välinpitämättömyys vastaanottajan positiivisia kasvoja kohtaan, kuten tälle arkojen aiheiden nostaminen keskusteluun. Vastaanottajan negatiivisia kasvoja taas uhkaa kaikki toiminta, joka jossain määrin aiheuttaa tälle paineen toimia tietyllä tavalla: pyynnöt, käskyt, neuvot, tarjoukset ja jopa ihailun tai kateuden osoitukset, joista vastaanottajalle voi seurata tarve suojella itseään tai omaisuuttaan. Puhujan omiin positiivisiin kasvoihin kohdistuvia uhkia ovat esimerkiksi anteeksipyyntönsä esittäminen tai itsensä pussiin puhuminen; tämän negatiivisia kasvoja taas uhkaavat muun muassa tekosyihin turvautuminen tai toisen osapuolen esittämän anteeksipyyntönsä hyväksyminen. (Brown & Levinson 1987: 65–68.)

Kohteliaisuutta tarvitaan nimenomaan silloin, kun kasvojen uhkaamista ei voi välttää. Tällöin positiivinen ja negatiivinen kohteliaisuus ovat keinoja pehmentää sanomaa, ikään kuin hyvittää aiheutettu uhka ja osoittaa, että kaikesta huolimatta puhuja hyväksyy toisen osapuolen. Positiivisella kohteliaisuudella, esimerkiksi kiinnostuksenosoituksilla, tarjouksilla ja yhteisymmärryksen rakentamisella, puhuja voi osoittaa kunnioittavansa vastaanottajaa ja arvostavansa samoja asioita kuin tämä. Negatiivisen kohteliaisuuden keinoin huomioidaan toisen osapuolen vapaus toimia

tahtonsa mukaan ja annetaan tälle tilaa esimerkiksi pahoittelemalla mahdollista keskeyttämistä, käyttämällä persoonattomia ilmauksia ja pitämällä oletuksena, ettei toinen osapuoli ole kiinnostunut toteuttamaan hänelle esitettyjä pyyntöjä. (Brown & Levinson 1987: 70, 110, 131.) Vuorovaikutuksessa niin puhujan kuin vastaanottajankin kasvot ovat jatkuvasti uhattuna, mutta monet edellä mainituistakin keinoista välttää loukkaamista ja säilyttää osanottajien kasvot ovat niin automatisoituneita, että niitä tulee käyttäneeksi arkipäiväisessä keskustelussa sen suuremmin ajattelematta.

Alicen seikkailut ihmemaassa -teoksen seitsemäs luku on kohteliaisuuden teorian valossa siksi mielenkiintoinen, etteivät kaikki luvun henkilöhahmot millään tavalla pyri säilyttämään toistensa kasvoja, vaikka se olisi kaikkien osapuolten edun mukaista (ks. Brown & Levinson 1987: 61).

2.2 Gricen keskustelun maksiimit

H. Paul Gricen kehittänyt kielifilosofinen keskustelun teoria on Robin Lakoffin (2009: 102) mukaan eräänlainen pragmaattisen kielitieteen kulmakivi. Gricen teorian pohjana on oletus siitä, että lähtökohtaisesti jokainen keskustelun osanottaja toimii rationaalisesti, tavoittelee yhteisymmärrystä muiden keskustelijoiden kanssa sekä pyrkii välittämään tietoa selkeästi (Lakoff 2009: 102–103). Tälle oletukselle Grice rakentaa neljä keskustelun maksiimia alakohtineen; ne ovat yleismaailmallisia periaatteita, joiden mukaan toimimalla keskustelija voi välittää tietoa semanttisesti mahdollisimman tarkasti. Maksiimit ovat seuraavat (ks. Grice 1968; suomennoksissa apuna Suni 2014):

- Määrä
 - Ole riittävän informatiivinen; älä kerro liikaa äläkä liian vähän.
- Laatu
 - Älä sano asioita, joiden uskot olevan epätosia.
 - Älä sano asioita, joista sinulla ei ole riittäviä todisteita.
- Yhtenäisyys (myös suhdemaksiimi)
 - Pysy asiassa.
- Tapa
 - Vältä moniselitteisyyttä ja epämääräisyyttä.
 - Puhu järjestelmällisesti ja vältä monisanaisuutta.

Maksiimien noudattaminen mahdollistaa tiedonvälityksen selkeyden ja tehokkuuden, mutta arkielämän keskusteluissa tarvitaan myös erilaisia pragmaattisia signaaleja, jotka kertovat esimerkiksi puhujien välisestä suhteesta sekä puheenaiheen vakavuudesta. Niiden ilmaiseminen

vaatii maksimien noudattamatta jättämistä ja implikatuurien, epäsuorien ilmausten, käyttöä. Myös kohteliaisuutta ilmaistaan paljolti implikatuurien kautta, ja usein ne ovatkin puhetilanteen sujuvuuden ja yhteistyön kannalta välttämättömiä. Pelkkiin maksimeihin nojaavassa kommunikaatiossa tieto kyllä välittyy tehokkaasti, mutta kohteliaisuuden sekä erilaisten epäsuorien ja tilanteisten merkitysten puute keskustelussa johtaa helposti yhteentörmäyksiin. (Lakoff 2009: 104.) Maksimeita täytyy siis tarpeen vaatiessa osata rikkoa, mikä kysyy keskustelijoilta tilanneherkkyyttä.

Maksimit ja kohteliaisuus ovat tietyllä tavalla vastakkaiset ilmiöt, sillä toisen noudattaminen aiheuttaa toisen rikkomisen, mutta siitä huolimatta ne molemmat edistävät yhteisymmärrystä keskustelussa (Lakoff 2009: 111). Tarkastelemassani teoksessa ongelmia aiheuttavatkin molemmat ilmiöt: dialogi ei ole vain epäkohteliaan suoraa, vaan jättää lisäksi semanttiset merkitykset hämäräksi.

2.3 Dialogi kaunokirjallisuudessa

Kaunokirjallinen dialogi on teoksen henkilöhahmojen välistä vuoropuhelua, jossa osallistujina on vähintään kaksi henkilöä tai ryhmää. Perinteisesti typografiset ominaisuudet ovat selkein merkki dialogista kerronnan joukossa: repliikit erotetaan muusta tekstistä esimerkiksi lainausmerkeillä, ajatusviivalla tai hakasulkeilla. Myös ympäröivällä tekstillä on dialogin kannalta merkitystä; johtolauseilla repliikkien edellä tai jäljessä voidaan kertoa esimerkiksi puhujan äänensävyä, puhumisen tavasta ja sen ohessa tapahtuvasta toiminnasta. Lisäksi kertoja voi valottaa puhetilannetta ja valmistaa lukijaa vuoropuheluun. (Koivisto & Nykänen 2013: 11–12.) Tutkimuksessani keskiössä on juuri dialogi, henkilöhahmojen repliikit, joissa väärinymmärrykset ja epäkohteliaisuus tulevat eksplisiittisimmin esiin. Tarkastelussa on siitä huolimatta myös koko vuoropuhelua ympäröivä teksti; esimerkiksi johtolauseet ovat merkittäviä hahmojen tunnetilojen ja suhtautumisen indikoijia, joita ei voi jättää huomiotta.

Verrattuna muuhun kaunokirjallisen teoksen tekstiin dialogia pidetään usein niin sanotusti objektiivisimpana osana, ikään kuin ikkunana suoraan henkilöhahmojen mielipiteisiin ja suhtautumiseen ilman kertojaaänen puuttumista peliin (Koivisto & Nykänen 2013: 21). Sen myös helposti oletetaan olevan suora kuvaus todellisesta arkielämän kielenkäytöstä. Fiktiivisen dialogin realistisuutta ja sen suhdetta tosielämän dialogiin on tutkittu niin kirjallisuuden- kuin kielentutkimuksenkin kentällä esimerkiksi keskusteluanalyysin, puheaktiteorian ja juuri kohteliaisuuden teorian avulla, jotka perinteisesti kuvaavat tosielämän dialogeja (mts. 27). Oletus fiktiivisen ja tosielämän dialogien samuudesta on siinä mielessä perusteltu, että molemmat

noudattavat samanlaisia konventioita, kuten vuorottelua, sekä antavat sivustaseuraajalle mahdollisuuden tehdä päätelmiä keskustelun osanottajien välisestä suhteesta (mts. 27–28). Tästä huolimatta fiktiivinen dialogi on aina stilisoitua, siitä puuttuu yleensä esimerkiksi todellisen puheen epäsujuvuus; se on kertojan suodattamaa ja suunnattu kolmannelle, ”kuuntelevalle” osapuolelle, toisin kuin arkielämän keskustelu useimmiten (mts. 28, 34).

Tutkimukseni nojaa vahvasti dialogin tutkimusperinteeseen, mutta minun on otettava huomioon myös tarkasteltavan teoksen erityislaatuisuus eli sen sisältämät nonsensen piirteet. Realistisuus ei missään suhteessa ole nonsense-teoksen päämäärä, joten ei voi olettaa, että sen sisältämä dialogikaan pyrkisi antamaan tosielämään verrattavaa kuvaa keskustelutilanteesta. Kaunokirjallisen dialogin tutkimuksen lisäksi onkin tärkeää tuntea myös nonsense-genren erityispiirteitä, jotta Carrollin teosta voisi ymmärtää paremmin.

2.4 Nonsense

Kuten sanottua, *Alicen seikkailut ihmemaassa* edustaa nonsensea kirjallisuuden genrenä. Genren nousu voidaan paikantaa viktoriaaniseen Englantiin, jossa Alicen luoja Lewis Carrollin lisäksi vaikutti toinen nonsensen suurista mestareista, Edward Lear (Tigges 1988: 229). Jo nonsense sanana sisältää ajatuksen järjettömyydestä ja hölynpölystä; siitä huolimatta nonsense-kirjallisuuden järjenvastainen kielenkäyttö ei ole täysin sattumanvaraista, vaan perustuu olemassa olevien säännönmukaisuuksien vääristelylle, päälaelleen kääntämiselle ja liioittelulle. Nonsensen ytimessä onkin konservatiivisen normiuskollisuuden ja iloisen sääntöjen rikkomisen ristiriita (Lecerle 1994: 3).

Tiggesin (1988: 51) mukaan nonsensessa olennaisinta on purkamatta jäävä jännite, joka syntyy merkityksen olemassaolon ja sen puuttumisen välisestä rajankäynnistä ja sen aiheuttamasta epävarmuudesta. Toinen tärkeä ominaisuus on kielen korostunut rooli: sillä ei vain representoida todellisuutta, vaan luodaan se kokonaan (Tigges 1988: 55). Tekstin kielellinen taso on ensisijainen verrattuna sen sisällölliseen ulottuvuuteen, jolloin esimerkiksi riimit voivat perustua kokonaan sanojen kirjoitus- tai äänneasun yhteneväisyydelle ilman, että merkitysten yhteensopivuutta tarvitsee ottaa lainkaan huomioon. Lecerlen (1994: 71) mukaan kieli on nonsense-teksteissä jopa henkilöahmoja tärkeämmässä roolissa: tekstissä ei keskitytä hahmojen kehittelyyn ja psykologiaan, vaan puhetilanteisiin, jotka eivät etene odotetulla tavalla. Tällaiset puhetilanteet ovat keskiössä myös tämän tutkimuksen aineistossa ja sen analyysissa.

Tigges (1988: 49–51) erottaa toisistaan nonsensen genrenä ja nonsense-elementtien käytön välineenä tekstin sisällä. Esimerkiksi nonsense-teoksessakin keskeisessä roolissa olevaa sanaleikkiä

voidaan käyttää tekstissä tyylikeinona ilman, että se tekee tekstistä nonsense-genren edustajan (*a nonsense*, kuten Tigges asian ilmaisee). Esimerkiksi parodia, satiiri ja vitsi sisältävät usein nonsense-elementtejä, mutta niitä ei voi käsittää nonsense-genren edustajiksi, sillä nonsensessa keskeistä on sille ominaisten elementtien käyttäminen itsessään, ilman minkäänlaista moraalista, parodioivaa tai viihdyttävää tarkoitusta (Tigges 1988: 50).

Nonsense-teksteistä on löydettävissä tiettyjä kielellisiä keinoja sekä toistuvia teemoja, joilla genrelle tyypillinen sekasortoinen vaikutelma luodaan. Kirjoittaja voi käyttää esimerkiksi erilaisia vastakkainasetteluja tai käänteisyyttä niin kirjain- ja sanatasolla kuin merkitystenkin suhteen. Näkyviä ja paljon käytettyjä keinoja ovat lisäksi riittäminen ja allitteraatio, toisiinsa liittymättömien käsitteiden liittäminen yhteen sekä jo mainittu sanaleikki, kuten homofonien tai homonyymien hyödyntäminen ja keksittyjen sanojen käyttäminen. (Tigges 1988: 56, 59–60, 67.) Toistuvia teemoja ja motiiveja taas ovat esimerkiksi numeroiden ja sanojen käyttö odottamattomalla tavalla, ajan ja tilan sekä kausaliteetin uudelleenjärjestely sekä monenlainen säännöille perustuva toiminta, kuten peli tai oikeudenkäynti. Myös identiteetti ja sen muuttuminen ovat usein keskiössä esimerkiksi metamorfoosien, personifikaation tai elollisten olentojen esineellistämisen muodossa. Sen sijaan tunteet eivät useinkaan saa sijaa nonsense-teksteissä. (Tigges 1988: 77–80.)

Tarkempaan tutkimukseen valitsemani nonsense-tekstin analyysiin käytän jo esittelemiäni Brownin ja Levinsonin kohteliaisuusteoriaa sekä Gricen keskustelun teoriaa. Nämä teoriat, sen paremmin kuin mikään muukaan teoria, ei kykene kuitenkaan selittämään kielenkäyttöä tyhjentävästi; aina löytyy kielenkäyttötilanteita, joissa periaatteet eivät päde tai niitä jätetään noudattamatta. Nonsensin kirjoittaja hyödyntääkin näitä teoriaan istumattomia tilanteita ja kielenkäytön tapoja ja liioittelee niitä, jolloin syntyy sekasorron ja sattumanvaraisuuden vaikutelma (Lecerle 1994: 71). Hölynpöly ei siis olekaan arkipuheen vastakohta, vaan paisuteltu versio siitä. Tästä syystä näen analyysin erityisen hedelmällisenä ja avartavana: arkikielenkäytön ja vuorovaikutuksen arvaamattomuus ei kenties missään muussa kuin nonsensissa nouse yhtä näkyvään asemaan.

3 AINEISTO JA MENETELMÄT

3.1 Lewis Carrollin *Alice's Adventures in Wonderland* ja Alice Martinin suomennos

Lewis Carroll, oikealta nimeltään Charles Lutwidge Dodgson (1832–1898), oli englantilainen matemaatikko, kirjailija ja valokuvaaja, joka vaikutti Oxfordin yliopistossa. Hänen teoksistaan kenties tunnetuimmat ovat *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) ja sen jatko-osa *Through the Looking-Glass* (1871), jotka ovat vaikuttaneet Carrollin maineeseen toisena nonsense-kirjallisuuden suurista mestareista. Carrollin merkityksestä kertoo esimerkiksi Lecerlen huomautus siitä, että nonsensin antologiat ovat aina rakentuneet tämän ja Edward Learin kirjoitusten muodostaman ytimen ympärille; hänen mielestään kielifilosofiasta ei ole edes mahdollista puhua mainitsematta Carrollia (Lecerle 1994: 5).

Alice's Adventures in Wonderland on täynnä jo edellä teoriaosuudessa erittelemiäni nonsenselle ominaisia keinoja ja teemoja. Kieli on pääroolissa, esineitä personifoidaan ja elollisia olentoja esineellistetään. Alicen identiteetti koee suuria muutoksia tytön vuoroin kasvaessa kokoa ja kutistuessa tarinan mittaan: hänen kulloinenkin kokonsa on yhteydessä hänen rooliinsa suhteessa muihin henkilöihämiin sekä siihen, kuinka paljon hänellä on tarinassa valtaa. Säännöt ja niiden noudattaminen nousevat tärkeään osaan niin erilaisissa peleissä ja oikeudenkäynnissä kuin kielenkäytöstä keskusteltaessakin; useinkaan säännöt eivät kuitenkaan vastaa sitä, mitä Alice tai lukija odottaa, jolloin syntyy odottamattomia yhteentörmäyksiä. Teos on ymmärrettävästi innoittanut suuren määrän akateemista tutkimusta, vaikka onkin keksitty alun perin lapsia viihdyttämään.

Suomeksi teos on käännetty useampaan kertaan, ja tutkimukseni aineistoksi olen valinnut Alice Martinin suomennoksen *Alicen seikkailut ihmemaassa* vuodelta 1995. Keskityn tarkastelemaan teoksen seitsemättä lukua, jonka nimi on Martinin käännöksessä *Hullut teekutsut*. Päähenkilö Alicen lisäksi luvussa esiintyviä henkilöihämoja ovat hattumaakari, maalijänis sekä murmeli, ja keskustelu heidän välillään tapahtuu teepöydässä. Alice on kirjassa joutunut ihmemaahan vahingossa ja kohdannut jo seitsemänteen lukuun mennessä vaikeuksia kommunikoida sopuisasti sen asukkaiden kanssa; vaikeudet jatkuvat myös teekutsuilla, ja keskustelu on täynnä erilaisia väärinymmärryksiä ja epäkohteliaisuutta. Alice saa erimielisyyksissä vastaansa parhaimmillaan kaikki kolme muuta henkilöihämoa. Ongelmia syntyy, kun Alicelle tutut säännöt ja konventiot eivät toimi ihmemaassa, eikä hän ymmärrä muiden kolmen tapaa käyttää kieltä ja kommunikoida.

Alice Martinin käännöksen erottaa aiemmista, Anni Swanin ja Kirsi Kunnaksen käännöksistä pyrkimys toiseuden tunteen säilyttämiseen korostamalla alkutekstin vieraita piirteitä sekä sen kuulumista toiseen aikaan ja kulttuuriin. Martinin suomennos sisältää Swanin ja Kunnaksen versioita vähemmän suomalaistettua sisältöä: esimerkiksi kaikkien ”tavalliseen” maailmaan kuuluvien henkilöhahmojen nimet on jätetty alkukielisiksi. Ihmemaan henkilöhahmojen nimet taas on käännetty, mikä osaltaan kasvattaa kuilua teoksen kahden eri maailman välillä. (Oittinen 1997: 130–132.) Mikä tahansa teoksen käännöksistä olisi sopinut aineistoksi tämän kaltaiseen tutkimukseen, mutta juuri Martinin uskollisuus alkukielelle sai minut valitsemaan hänen versionsa. Vaikka käännösratkaisujen analysointi jää tutkielmani rajauksen ulkopuolelle, olivat Martinin toiseutta korostavat ratkaisut syy siihen, että alun perin kiinnostuin hänen käännöksestään. Voi hyvinkin olla, että toiseuden tunne voimistaa myös dialogin yhteentörmäyksiä, mutta se olisi jo toisen tutkimuksen aihe.

3.2 Teoriaohjaava sisällönanalyysi ja teemoittelu

Aineiston tarkastelutapani on laadullinen ja perustuu teoriaohjaavaan sisällönanalyysiin. Sisällönanalyysin keinoin voidaan tarkastella erilaisia tekstejä ja tuottaa niiden sisällöistä tutkimuksen näkökulman mukainen tiivistetty kuvaus, josta on mahdollista tehdä johtopäätöksiä (Tuomi & Sarajärvi 2009: 103). Teoriaohjaavuus viittaa analyysitapaan, jossa valittu teoria ohjaa analyysin etenemistä, ja aineistosta saatavaa tietoa tulkitaan aikaisempaa tietoa apuna käyttäen (Tuomi & Sarajärvi 2009: 96). Oman analyysini teoreettiseksi taustaksi olen valinnut Brownin ja Levinsonin kohteliaisuuden teorian (esim. 1987) sekä H.P. Gricen keskustelun teorian (1968), joiden periaatteisiin vertaan aineistostani löytämiä esimerkkejä.

Aineiston järjestämisessä analysoitavaan muotoon olen käyttänyt menetelmänä teemoittelua, jonka avulla esimerkit voidaan koota ryhmiä aihepiirien tai teemojen alle (Tuomi & Sarajärvi 2009: 93). Olen aluksi etsinyt oman harkintani mukaan aineistosta ne dialogin kohdat, joissa repliikeissä tai niitä ympäröivässä tekstissä ilmenee väärinymmärryksiä tai epäkohteliaisuutta kirjan henkilöhahmojen välillä. Teemoitellen olen järjestänyt nämä esimerkkikohdat erillisten otsikoiden alle, minkä ansiosta pystyn analysoimaan niitä samankaltaisten tapausten joukkoina. Teemoittelua on ollut tarvetta tarkistaa analyysin edetessä, sillä teorioiden valossa aineistosta on paljastunut seikkoja, joita pelkkä kielitajuun perustuva tarkastelu ei ole nostanut esille.

4 ANALYYSI

Analysoin aineistostani kahdenlaisia yhteentörmäyksiä, joita henkilöhahmojen välisessä vuorovaikutuksessa tapahtuu: väärinymmärryksiä ja kohteliaisuusperiaatteiden rikkomuksia. Usein ne sekoittuvat niin, että jo muutaman rivin mittaisesta keskustelusta on löydettävissä monenlaisia yhteentörmäyksiä; jaotteluni perustuu siihen, että väärinymmärrykseen ei aina liity epäkohteliaisuutta, vaan kyseessä voi olla esimerkiksi yhteisen kokemuspohjan puuttumisesta johtuva kommunikaatiokatkos. Ensimmäiseksi analysoin väärinymmärryksiä, joista erityisesti kieleen ja tavan maksiimiin liittyvät väärinymmärrykset korostuivat aineistossa. Pohdin myös ymmärtämistä kieltäytymistä. Kohteliaisuusperiaatteiden rikkomuksista pureudun peittelemättömään kasvouhkaan, keskeyttämiseen sekä kyseenalaistamiseen. Aineistossa henkilöhahmot käyvät myös metatason keskustelua niin kielenkäytöstä kuin kohteliaisuudestakin, ja otan myös sen huomioon analyysissa.

Puhun analyysissani arkikielenkäytöstä ja arkikeskustelusta; tarkoitan termeillä kielenkäyttöä siinä muodossa, kuin se keskivertolukijalle etenkin maksiimien noudattamisen ja kohteliaisuuden suhteen on tuttua. Osa tulkinnoistani perustuu tekstin lisäksi omalle kielitajulleni ja minulle tutuille kielen konventioille. Katson, että Alicen ja niin sanotun arkikielenkäytön voi analyysissa monin paikoin rinnastaa, sillä tekstissä pääosassa on ihmemaan keskustelu- ja kielenkäyttöperiaatteiden erilaisuus ”tavallisen” maailman konventioihin nähden. Ero voi olla lukijalle ymmärrettävä vain, jos lukija itse samaistuu Aliceen ja tämän noudattamiin periaatteisiin. Tämä pätee myös suomenokseen, sillä vaikka kääntäjä onkin halunnut säilyttää teoksen brittiläisiä piirteitä, täytyy samaistumismahdollisuuden olla yhtäläinen myös suomenkieliselle lukijalle.

Kaunokirjallisen teoksen kielellisten valintojen taustalla on luonnollisesti teoksen kirjoittaja. Näin henkilöhahmojen välinen dialogi, vaikka se lukijalle näyttäytyisi suodattamattomana ja objektiivisena, on aina kirjailijan ratkaisujen tulos (ks. Koivisto & Nykänen 2013: 21). Analyysissa olen päätenyt selkeyden vuoksi käyttämään pääasiassa henkilöhahmojen nimityksiä ja puhumaan dialogista enemmän heidän repliikkeinään kuin kielellisinä keinoina tai Lewis Carrollin ratkaisuin. Tämä on tuntunut luontevalta senkin vuoksi, että analyysissa soveltamani teoriat on alun perin muotoiltu todellisia keskusteluja ajatellen. Analyysin taustalla vaikuttaa kuitenkin koko ajan tietoisuus kirjailijan roolista ja hänen tekemiensä ratkaisujen merkityksestä teoksen nonsense-piirteille.

4.1 Väärinymmärrykset

4.1.1 Epämääräisyys ja moniselitteisyys

Kaikki luvussa mukana olevat henkilöhahmot puhuvat päällisin puolin katsoen samaa kieltä. Siitä huolimatta monen yhteentörmäyksen taustalla on kielellinen seikka, josta keskustelijat eivät ole yhtä mieltä tai joka aiheuttaa sekaannusta monitulkintaisuudellaan. Käyttämällä moniselitteisiä ilmauksia keskustelijat rikkovat Gricen tavan maksimiamia, jonka mukaan puheen tulisi olla tarkkaa ja epämääräisyyttä olisi vältettävä (ks. Grice 1968). Myös ihmemaahan kuuluvat henkilöhahmot syyllistyvät tähän, vaikka he samaan aikaan vaativat Alicelta täsmällistä kielenkäyttöä.

Etenkin hattumaakari ja maalisjänis ovat hyvin tarkkoja siitä, miten kieltä käytetään. Alicen käyttämä ilmaus, vaikka se käyttöyhteydessään olisikin riittävän tarkka ja ymmärrettävä, ei välttämättä kelpaa heille. Seuraavassa katkelmassa maalisjänis ei hyväksy Alicen valitsemää ilmausta, vaan vaatii tätä ilmaisemaan asiansa tarkemmin ja täsmällisemmin:

Esimerkki 1

- Minä taidan arvata, hän lisäsi ääneen.
- Tarkoitatko että luulet keksiväsi vastauksen? maalisjänis kysyi.
- Niin juuri, Alice sanoi.
- Sanoisit sitten mitä tarkoitat, maalisjänis jatkoi.

Tekstistä ei ole suoraan pääteltävissä, miksei Alicen käyttämä ilmaus ”Minä taidan arvata” ole maalisjäniksen mielestä sopiva, mutta syy voisi olla juuri sanojen *taittaa* ja *arvata* monitulkintaisuus. Kielitoimiston sanakirjan mukaan *taittaa*-sanalla on kaksi yleistä merkitystä: se ilmaisee mahdollisuutta ja todennäköisyyttä sekä osaamista ja kykeneväisyyttä (KS s.v. *taittaa*). *Arvaaminen* taas on veikkaamista ja oikean ratkaisun keksimistä sattumalta tai vaihtoehtoisesti aavistamista ja ennalta tietämistä (KS s.v. *arvata*). Pientä tulkinnanvaraa ilmauksessa siis on, mutta sellaisenaan se rikkoo tavan maksimiamia lähinnä sen verran kuin arkikeskustelussa on konventioiden mukaista; keskustelutilanteen perusteella tulkittaessa merkitys ei jäisi epäselväksi. Maalisjäniksen tarkentava kysymys paljastaakin, että tämä ymmärtää Alicea; siitä huolimatta hän keskittyy ilmauksen kirjaimelliseen merkitykseen eikä hyväksy lievääkään maksimin rikkomista.

Toinen esimerkki monitulkintaisuuden aiheuttamista hankaluuksista on tarkasteltavan luvun loppupuolelta, jonka aikana pääasiaksi nousee murmeli-henkilöhahmon kertoma tarina ja muiden keskustelijoiden reagointi siihen. Ongelmallinen ilmaus on tässä tapauksessa *laskea*; Alice olettaa murmelin tarkoittavan numeerista laskemista, mutta tarinan jatkuessa käy ilmi, että kyse on laskemisesta nostamisen vastakohtana.

Esimerkki 2

- Ja niin nuo kolme pientä tyttöä – he nimittäin opettelivat juuri laskemaan –
- Mitä he laskivat? Alice kysyi muistamatta mitä oli luvannut.
- Siirappia, sanoi Murmeli tällä kertaa ollenkaan miettimättä.
-
- Alice ei enää tahtonut loukata murmelia, joten hän aloitti varovasti:
- Minä en oikein ymmärtänyt. Millä he sitä siirappia laskivat?
- Laskivat tai nostivat, sangolla tietysti, niin kuin mistä tahansa kaivosta – oletko vähän tyhmä? vastasi hattumaakari.

Kielitoimiston sanakirja antaa *laskea*-sanalle useita merkityksiä, jotka jaan karkeasti kolmeen kategoriaan: alentamiseen tai vähentämiseen, numeeriseen laskemiseen tai joukkoon lukemiseen sekä vapaaksi tai irralleen päästämiseen (KS s.v. *laskea*). Teoriassa mikä tahansa merkityksistä olisi mahdollinen, ja siksi sanan käyttökonteksti on ratkaisevassa osassa; tässä tapauksessa väärinymmärrys syntyy juuri siitä, että Alice yhdistää sanan eri kontekstiin kuin muut keskustelun osanottajat ja näin antaa sille eri merkityksen. Kun keskustelun jatko ei sovi tuohon merkitykseen, hämärtyy koko keskustelun tarkoitus. Murmelin repliikki ”he nimittäin opettelivat juuri laskemaan” vie ajatukset ensimmäisenä koulukontekstiin ja numeerisen laskemisen opetteluun. Hattumaakarin mukaan oikea konteksti liittyy kuitenkin kaivoon sekä aineen laskemiseen ja nostamiseen sieltä. Alice saattaa siis yhdistää *laskea*-sanana sen välittömään käyttöyhteyteen, *opetteluun*, kun muille ensisijainen yhteys on murmelin tarinan miljöö, kaivo.

Huomionarvoista on, että vaikka niin Alice kuin ihmemaahan kuuluvat hahmotkin käyttävät monitulkintaisia ilmauksia, ei merkitysten tarkistaminen ole kaikille yhtä sallittua. Maalisjämis voi huoletta varmistaa ymmärtäneensä Alicen tarkoituksen, kun taas Alice saa vastaavasta kysymyksestä osakseen pilkkaa. Hattumaakarin reaktio esimerkissä 2 – ”oletko vähän tyhmä” – osoittaa, että sanan merkitys on muille kuin Alicelle täysin selvä eikä kaipaa tarkennusta. Vastuu väärinymmärryksestä lankeaa molemmissa tapauksissa Alicen harteille: hän on syypää niin väärin puhumiseen kuin ymmärtämättömyyteenkin.

Oman, nonsenselle ominaisen leimansa tuovat ilmaukset, joiden merkitys jää keskustelutilanteessa epäselväksi, ja jotka siksi vaikuttavat järjettömiltä. Tällaisia ovat muun muassa erilaiset sanaleikit sekä ilmaukset, joiden viittauskohde on epäselvä. Näistä tapauksista seuraa tekstissä usein myös Alicen omaa pohdintaa siitä, miksi hänen on vaikea ymmärtää kanssakeskustelijoitaan.

Esimerkki 3

- Alice katseli uteliaana hänen olkansa yli.
- Hassu kello! hän sanoi. – Se näyttää monesko päivä on, mutta ei kellonaikaa!
- Miksi näyttäisi? murahti hattumaakari. – Näyttääkö *sinun* kellosi mikä vuosi on?
- Ei tietenkään, Alice vastasi oikopäätä, – mutta se johtuu siitä että vuosi pysyy samana niin pitkän aikaa.
- Sama vika täällä, sanoi hattumaakari.
- Alice oli pahan kerran ymmällä. Hattumaakarin huomautus ei missään nimessä ollut vierasta kieltä,

mutta se ei silti tuntunut tarkoittavan mitään.

– En tainnut oikein ymmärtää, hän sanoi niin kohteliaasti kuin suinkin.

Niin lukijalle kuin Alicellekin selviää myöhemmin luvun aikana, että ihmemaassa kello on koko ajan viisi. Tuon tiedon perusteella hattumaakarin repliikki ”Sama vika täällä” käy ymmärrettävämmäksi: se, että kello näyttäisi kellonajan, olisi yhtä järkevää kuin jos se näyttäisi vuoden, sillä molemmat pysyvät samana niin pitkän aikaa. Tässä vaiheessa lukua Alicella ei kuitenkaan ole tarpeeksi tietoa ilmauksen ymmärtämiseen, ja hän tulkitsee, ettei se tunnu tarkoittavan oikein mitään. Sanat *sama* ja *täällä* viittaavat jonnekin itsensä ulkopuolelle, mutta ilman laajempaa tietoa niiden viittauskohteet jäävät epäselviksi: minkä kanssa sama, ja missä täällä?

Myös esimerkissä 4 Alicelta puuttuu tulkinnan välineitä, kun kielenkäyttö ei perustu lainkaan arkikielenkäytön konventioihin.

Esimerkki 4

– Mutta he olivat itse kaivossa!

– Totta kaivossa olivat, sanoi murmeli.

Vastaus sai Alicen niin pyörälle päästään että hän antoi murmelin jatkaa jonkin aikaa keskeyttämättä.

Murmelin repliikki kävisi järkeen muodossa ”Totta, kaivossa olivat”, mutta tauottavan pilkun puuttuminen muuttaa tulkintaa. Tulkinnan voi yrittää perustaa myös tuttuihin fraaseihin: ”Totta kaivossa” muistuttaa esimerkiksi sanapareja *totta hitossa* ja *totta maar*, mutta sekään ei auta ymmärtämään repliikkiä kokonaisuutena. Myös fraasi *totta kai* pistää silmään, mutta sulautettuna *kaivo*-sanaan sen merkitys muuttuu. Repliikissä on siis paljon tuttua, mutta yksikään konventionaaliseen kielenkäyttöön nojaavista tulkinnanmahdollisuuksista ei selitä sitä kokonaan. Teos sisältääkin paljon vastaavaa tutuilla ja vierailta elementeillä leikittelyä: Alicen tuntemia fraaseja ja esimerkiksi runoja muunnellaan niin, että ne saavat uusia merkityksiä.

Kuten tähän mennessä on nähty, dialogin väärinymmärrykset saavat usein alkunsa kielestä ja eroista sen käytössä. Ne voivat kuitenkin aiheutua myös siitä, että henkilöhahmojen käsitys puheenaiheena olevasta asiasta on perustavanlaatuisesti erilainen. Nämäkin erot heijastuvat kuitenkin kieleen ja kärjistyvät siinä, mikä kertoo osaltaan kielen keskeisestä roolista teoksessa (ks. esim. Tigges 1988: 55). Luvun keskivaiheilla keskustellaan ajasta; Alicelle aika on tunteja ja minuutteja, hattumaakarille ja maalijänikselle taas henkilö, Aika, jonka kanssa voi olla hyvissä väleissä ja jonka voi myös suututtaa.

Esimerkki 5

Alice huokasi syvään ja sanoi:

– Voisitte tekin käyttää aikaanne paremmin kuin tuhlaamalla sitä arvoituksiin joihin ei ole vastausta.

– Jos tuntisit Ajan yhtä hyvin kuin minä, sanoi hattumaakari, – et puhuisi *meidän* ajastamme tai *sen* tuhlaamisesta. Aika on *hän*.

– En ymmärrä mitä tarkoitat, sanoi Alice.

– Etpä tietenkään! hattumaakari sanoi nakellen niskojaan. – Sinä et taatusti ole edes ikinä keskustellut mistään Ajan kanssa!

- Ehkä en, Alice vastasi varovasti, – mutta joskus kun en osaa läksyjä, yritän kyllä voittaa aikaa.
- Ahaa! Se selittää kaiken, sanoi hattumaakari. – Hän ei voi sietää häviämistä. --

Alicen erilainen maailmankuva on ensisijainen syy siihen, ettei hän ymmärrä hattumaakarin aikakäsitystä. Siitä huolimatta koko keskustelu käydään käytännössä kielellisten seikkojen ympärillä: maailmankuvien ero heijastuu *aika*-sanana perusmerkitysten eroon. Alicelle aikaan liittyvät ilmaukset, kuten ajan tuhlaaminen, ajan kanssa keskusteleminen ja ajan voittaminen, ovat kielikuvia. Hattumaakari taas keskittyy jälleen ilmausten kirjaimelliseen merkitykseen ja näkee ne konkreettisina tekoina: keskustelemisena Ajan kanssa ja Ajan voittamisena kuin jonkinlaisessa pelissä. Tekstissä ero näkyy typografisesti isojen ja pienten alkukirjainten vaihteluna sen mukaan, kuka ajasta puhuu ja mistä näkökulmasta.

Kuten teoriaosuudesta kävi ilmi, arkikielenkäytössä keskustelun maksimeita rikotaan jatkuvasti ja monesta syystä, ja niiden täydellinen noudattaminen johtaisi yhteentörmäyksiin (Lakoff 2009: 104). Alice rikkoo maksimeita arkikielenkäytön konventioiden mukaan: hänen käyttämänsä ilmaukset voivat olla monitulkintaisia, mutta niiden merkitys on keskustelutilanteessa ymmärrettävissä. Muut luvun henkilöahmot – erityisesti hattumaakari ja maalisjäni – taas pyrkivät itsepäisesti pitäytymään etenkin tavan maksimeissa sekä ilmaisujen kirjaimellisissa merkityksissä ja vaativat samaa myös Alicelta. Siitä huolimatta hekin käyttävät moniselitteisiä ja epämääräisiltä vaikuttavia ilmauksia, joiden tulkintaan Alicella ei ole toimivia välineitä. Muissa kuin Alicessa tällaiset ilmaukset eivät aiheuta kummastusta, ja myös Alicen odotetaan ymmärtävän niiden merkitykset. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, ettei kielenkäyttö ihmemaassakaan ole sattumanvaraista, vaan perustuu jonkinlaisiin konventioihin. Yhteentörmäyksiä syntyy, kun keskustelun osanottajat noudattavat erilaisia konventioita.

4.1.2 Yhteistyöstä kieltäytyminen

Edelliset esimerkit ovat keskittyneet pääasiassa puhujan rooliin keskustelussa. Vastuu ymmärtämisestä ja keskustelun sujuvuudesta ei kuitenkaan ole vain puhujan harteilla: merkitystä on myös keskustelun toisen osapuolen halulla ja kyvyllä tehdä yhteistyötä. Tämä voi kieltäytyä edistämästä keskustelua ja päättää, ettei halua ymmärtää puhujaa, tahallaan vääristää tämän sanomisia tai tarttua niistä vain osaan. Kuten teoriaosuudesta kävi ilmi, myös Gricen keskustelun maksimit perustuvat oletukselle siitä, että kaikki keskustelun osanottajat pyrkivät toimimaan yhteistyössä toistensa kanssa (Lakoff 2009: 102–103).

Tarkastelemani luvun henkilöahmoista maalisjäniksellä on tapana tällä lailla kieltäytyä yhteistyöstä. Lähtökohtaisestikin hän on keskustelijoista haluttommin rakentamaan sujuvaa ja sopuisaa keskustelua; läpi luvun hänen repliikkinsä joko pyrkivät loukkaamaan tai edistävät

erimielisyyttä. Esimerkissä 1 maalisjänis tarkoituksellisesti rakentaa yhteentörmäyksen: kysymyksellään ”Tarkoitatko että luulet keksiväsi vastauksen?” hän paljastaa ymmärtävänsä Alicea, mutta haluaa silti korjata tämän kielenkäyttöä oman mielensä tai tuntemiensa konventioiden mukaiseksi. Maalisjänis ei ole valmis antamaan periksi periaatteistaan, vaikka se olisi keskustelun kannalta edullista.

Aineistosta löytyy myös esimerkki siitä, kuinka maalisjänistä kohtaan esitetään syytöksiä, joista tämä poimii vain sen, johon pystyy vastaamaan; muut jäävät kokonaan huomiotta.

Esimerkki 6

- Enkö minä sanonut että voi turmelee kellokoneiston! hän [hattumaakari] lisäsi ja loi vihaisen katseen maalisjänikseen.
- Se oli kaikkein parasta voita, maalisjänis vastasi nöyrästi.
- Niin, mutta mukana meni varmasti leivänmuruja, hattumaakari marisi. – Pitikö sinun mennä käyttämään siihen leipäveistä!
- Jänis otti kellon ja katsoi sitä synkkänä, sitten hän kasto i sen teekuppiinsa ja katsoi uudestaan, mutta ei keksinyt sen parempaa sanomista kuin äsken:
- Se oli kyllä kaikkein parasta voita.

Vastatessaan hattumaakarin syytöksiin näin valikoivasti maalisjänis jättää kokonaan noudattamatta keskustelun maksiimia. Maksimista kieltäytyessään puhuja ei toimi niin kuin keskustelun periaatteet häneltä tilanteessa edellyttäisivät, vaan esimerkiksi kieltäytyy ottamasta kantaa asiaan tai vastaamasta kysymykseen (Suni 2014). Hattumaakarin esittämät syytökset ovat kysymysmerkkien puutteesta huolimatta kysymysmuotoisia ja näin olettavat jonkinlaisen vastauksen: ”Enkö minä sanonut että voi turmelee kellokoneiston!”, ”Pitikö sinun mennä käyttämään siihen leipäveistä!” Maalisjäniksellä on kyllä puolustus ensimmäiseen syytökseen, mutta toiseen se ei syystä tai toisesta halua tai kykene vastaamaan, joten se päättyy toistamaan edellisen vastauksensa: ”Se oli kyllä kaikkein parasta voita.”

4.1.3 Keskustelua semantiikasta

Kuten jo aiemmasta analyysistä on käynyt ilmi, kieli ja kielenkäyttötavat ovat *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksessa keskeisessä roolissa. Seitsemännän luvun dialogissa käydään kiivastakin keskustelua sanojen ja ilmausten merkityksistä sekä siitä, millaista on oikea kielenkäyttö. Alice käyttää kieltä niin kuin sitä arkielämän tilanteissa usein käytetään: konventioihin nojaten, miettimättä merkityksiä sen tarkemmin ja olettaen, että keskustelijat ymmärtävät ilmaukset tilanteen ja yhteisen tiedon perusteella. Arkikeskustelussa tällainen kielenkäyttötapa yleensä toimiikin, sillä osanottajat tekevät töitä yhteisymmärryksen eteen ja pyrkivät tekemään oikeita tulkintoja toistensa puheista. Ihmemaan henkilöhahmoille ilmausten kirjaimelliset merkitykset näyttävät kuitenkin olevan keskustelutilannetta ja yhteistyötä tärkeämpiä, eikä yhteinen tietokaan ei ole itsestäänselvyys; tällaisessa tilanteessa Alicen suurpiirteisempi kielenkäyttötapa ei riitä.

Esimerkki 7

- Etkö ota enempiä teitä! sanoi maalisjänis merkitsevästi.
- En ole saanut vielä yhtään mitään, Alice vastasi loukkaantuneena, – niin että en voi ottaa *enempää*.
- Tarkoitat ettet voi ottaa *vähempää*, sanoi hattumaakari. – Aina voi ottaa enemmän kuin ei mitään.

Esimerkissä 7 törmäyskurssilla ovat Alicen epäsuorat, tilanteeseen sidotut merkitykset ja hattumaakarin kirjaimellinen lähestymistapa. Maalisjäniksen repliikki ”Etkö ota enempiä teitä!” liittyy Alicen konventioiden mukaan tilanteeseen, jossa teitä tarjotaan lisää, kun sitä on jo nautittu ainakin yksi annos. Hattumaakari tunnistaa kuitenkin vain ilmauksen kirjaimellisen merkityksen ja tekee tulkintansa sen mukaan.

Keskustelu semanttisista merkityksistä ulottuu myös virkkeiden tasolle: jo esitelty esimerkki 1 jatkuu keskustelulla ilmausten samanmerkityksisyydestä.

Esimerkki 8

- Sanoisit sitten mitä tarkoitat, maalisjänis jatkoi.
- Minähän sanon, Alice vastasi nopeasti. – Tai ainakin minä tarkoitan mitä sanon, ja sehän on yksi ja sama.
- Ei tippaakaan sama! hattumaakari sanoi. – Yhtä hyvin voisit sanoa, että ’näen mitä syön’ on samaa kuin ’syön mitä näen’!
- Yhtä hyvin voisit sanoa, että ’pidän siitä mitä saan’ on samaa kuin ’saan sen mistä pidän’! maalisjänis sanoi.
- Yhtä hyvin voisit sanoa, että ’hengitän kun nukun’ on samaa kuin ’nukun kun hengitän’! lisäsi murmeli, joka tuntui puhuvan unissaan.

Alice tulkitsee, että ”sanon mitä tarkoitan ja ”tarkoitan mitä sanon” tarkoittavat samaa, mutta muut keskustelijat osoittavat runsain esimerkein hänen käsityksensä virheelliseksi. Mielenkiintoista on, mistä näkökulmasta Alice aihetta lähestyy: hänen vastauksensa ”ainakin minä tarkoitan mitä sanon” korostaa luotettavuutta ja rehellisyyttä, käytöstapoja, siinä missä maalisjänis vaati ilmaisun täsmällisyyttä. Tässä sivuamme jo teemoja, jotka tulevat tarkemmin esiin kohteliaisuuden yhteydessä.

Analyysi osoittaa, että kirjan henkilöahmot ovat hyvin tietoisia kielestä ja semantiikasta siitä huolimatta – tai ehkä juuri sen vuoksi – että kyseessä on nonsense-genreen kuuluva teos. Kuten teoriaosuudesta selviää, nonsensen järjenvastaisuus ja sekasortoisuus ei ole sattumanvaraista, vaan perustuu pitkälti jopa konservatiiviselle normiuskollisuudelle sekä tuttujen säännönmukaisuuksien liioittelulle ja vääristelylle (ks. Lecerle 1994: 3). Ihmemaan henkilöahmot pitäytyvät itsepäisestikin ilmausten kirjaimellisissa merkityksissä ja kieltäytyvät näkemästä tilanteisia merkityksiä tai epäsuoruutta. Tämä joustamaton tapa käyttää kieltä on pääsyy luvussa esiintyviin väärinymmärryksiin.

4.2 Kohteliaisuusperiaatteiden rikkominen

Alicen seikkailut ihmemaassa sijoittuu niin tarinansa kuin kirjoittamisajankohtansa puolesta viktoriaaniselle ajalle, jolloin päähenkilö Alicen kaltaiselta tytöltä on odotettu ennen kaikkea kohteliaista käytöstä ja hyviä tapoja. Alice osoittaakin teoksessa tunnistavansa nämä odotukset: myös tarkastelemassani seitsemännessä luvussa hän tekee kaikista henkilöhahmoista eniten töitä sen eteen, että keskustelussa säilyisi yhteisymmärrys, ja pyrkii säilyttämään hyvät käytöstavat. Muut henkilöhahmot muistuttavat Alicea siitä, kuinka hänen täytyy käyttäytyä kohteliaasti, vaikka itse räikeästi rikkovat kohteliaisuuden periaatteita (ks. Lecerle 1994: 102).

Keskustelutilanteessa vaikuttaa erilaisia tekijöitä, jotka määrittävät sen, kuinka suurissa määrin kohteliaisuuskeinoja on tarpeen käyttää: tällaisia ovat ainakin halu saada informaatiota välitettyä, tehokkuuden ja nopeuden tarve sekä halu säilyttää keskustelijoiden kasvot (Brown & Levinson 1987: 68). Kahden ensimmäisen toteutumista edistää maksimien noudattaminen, kun taas kasvoja suojellaan kohteliaisuuden keinoin. Browniin ja Levinsoniin nojaten voisi sanoa, että lähtökohtaisesti kasvojen säilyttäminen on Alicelle ensisijainen päämäärä keskustelussa; muiden seikkojen, kuten informaation välittämisen tai yhteisistä säännöistä muistuttamisen, noustessa tärkeämmiksi Alice päätyy kuitenkin uhkaamaan myös muiden keskustelijoiden kasvoja.

4.2.1 Peittelemätön kasvouhka ja suhtautuminen siihen

Kasvouhalla tarkoitetaan lausumaa tai tekoa, joka uhkaa keskustelun osanottajan persoonallisuutta ja sen ilmentämistä tai hänen vapauttaan toimia tahtomallaan tavalla (Brown & Levinson 1987: 65). Toteuttaessaan kasvouhan toista osapuolta kohtaan suoraan ja peittelemättä puhuja osoittaa, ettei välitä vastaanottajan kasvoista tai halua tarkoituksellisesti vahingoittaa niitä. Luvun dialogi on täynnä tällaisia hyökkäyksiä, kritiikkiä ja paheksuntaa; muut henkilöhahmot eivät millään muotoa pyri kohteliaisuuden keinoin säilyttämään Alicen kasvoja, eikä Alicekaan aina pysy kohteliaisuuden rajoissa.

Alicella on erilaisia tapoja reagoida häneen kohdistuvaan kritiikkiin ja loukkauksiin, ja ne muuttuvat luvun mittaan. Alkuun hän tarttuu muiden henkilöhahmojen epäkohteliaisuuteen ja yrittää kouluttaa heitä toimimaan kohteliaammin. Keskustelun edetessä hän kuitenkin vaikuttaa provosoituvan ja ryhtyy vastahyökkäykseen muita henkilöhahmoja kohtaan. Reagoidessaan hän toteuttaa myös suoria kasvouhkia muita henkilöhahmoja kohtaan, mistä muut henkilöhahmot saavat aiheita pilkkaamiseen.

Esimerkki 9

- Tukkasi kaipaa leikkaamista, sanoi hattumaakari.
- Sinun pitäisi lakata tekemästä henkilökohtaisia huomautuksia, Alice sanoi jyrkästi. – Se on epäkohteliasta.
- Sen kuullessaan hattumaakari avasi silmät selälleen, mutta sanoi ainoastaan:
- Mitä eroa on korpilla ja kirjoituspöydällä?

Esimerkissä 9 Alice lähestyy keskustelutilannetta kohteliaisuussäännöt edellä, kun taas hattumaakarille olennaista on suora, kirjaimellinen ja maksimien mukainen kommunikaatio. Hattumaakarin huomautuksessa ”Tukkasi kaipaa leikkaamista” on selvästi nähtävissä maksimien ja kohteliaisuuden välinen ristiriita: lausuma voi selkeä ja paikkansapitävä, maksimien mukainen, ja juuri siksi rikkoa kohteliaisuusperiaatteita. Kritiikki Alicen ulkomuotoa kohtaan on uhka hänen persoonalleen eli positiivisille kasvoilleen; Alice puolestaan uhkaa hattumaakarin positiivisia kasvoja huomauttamalla, ettei hyväksy tämän käytöstä (ks. Brown & Levinson 1987: 66–67). Alice osoittaaakin esimerkissä uskollisuutensa kohteliaisuussäännöille, mutta tulee niin tehdessään myös rikkoneeksi niitä uhkaamalla vastapuolen kasvoja. Tulkitsen, että sääntöjen rikkomisen oikeutus on Alicelle juuri se, että niin tekemällä hän pyrkii edistämään kohteliaisuuden noudattamista keskustelussa. Kasvojen säilyttämistä tärkeämpää on siis tässä tilanteessa tehdä selväksi periaatteet, joiden mukaan tulisi toimia.

Hattumaakarin reaktio Alicen paheksuntaan on niin ikään mielenkiintoinen: hän vaihtaa puheenaihetta, minkä voi tulkita esimerkiksi keinoksi päättää kiusalliseksi käynyt keskustelutilanne. Hyväksymällä kritiikin ja kenties pahoittelemalla käytöstään hattumaakari vain vahingoittaisi omia kasvojaan lisää, ja siksi aiheenvaihto on hänelle turvallisempi vaihtoehto (ks. Brown & Levinson 1987: 68). Myöhemmin luvun aikana hän onnistuu myös kääntämään kokemansa kasvouhan edukseen, kun Alice provosoituessaan päästää hetkeksi irti kohteliaisuussäännöistään.

Esimerkki 10

- Tarkoitat ettet voi ottaa vähempää, sanoi hattumaakari. – Aina voi ottaa enemmän kuin ei mitään.
- Kukaan ei kysynyt sinun mielipidettäsi, Alice sanoi.
- Kukas nyt tekee henkilökohtaisia huomautuksia? riemuitsi hattumaakari.

Siinä missä Alicen esimerkissä 9 toteuttama kasvouhka oli puolustus hattumaakarin hyökkäykseen, ovat roolit tässä toisin päin. Alice hyökkää selvästi vahingoittamistarkoituksessa niin hattumaakarin positiivisia kuin negatiivisiakin kasvoja kohtaan: hän osoittaa, etteivät tämän mielipiteet ole toivottuja eikä tämä ole tervetullut ottamaan osaa käynnissä olevaan keskusteluun. Hattumaakarin vastaus on yksi esimerkki ihmemaan henkilöhahmojen tavasta käyttää Alicen kohteliaisuussääntöjä tätä vastaan. Hän peilaa Alicen aiempaa reaktiota: ”Kukas nyt tekee henkilökohtaisia huomautuksia?” Vastaus on vähintään osoitus siitä, että hattumaakari tuntee jonkinlaiset kohteliaisuusperiaatteet, koska kykenee tekemään niistä pilkkaa; jostain syystä hän kuitenkin päättää itse jättää noudattamatta niitä keskustelussa.

Jotkin Aliceen kohdistuvista kasvouhista eivät kirvoita tältä minkäänlaista reaktiota, vaan tämä jättää ne kokonaan huomiotta. Esimerkeissä 11 ja 12 hattumaakari ja maalisjäni osoittavat, etteivät pidä Alicen kysymyksiä tilanteessa järkevinä; esimerkissä 11 hattumaakari myös uhkaa Alicen positiivisia kasvoja kyseenalaistamalla tämän älykkyyden.

Esimerkki 11

-- Millä he sitä siirappia laskivat?

Laskivat tai nostivat, sangolla tietysti, niin kuin mistä tahansa kaivosta – oletko vähän tyhmä? vastasi hattumaakari.

Alice ei ollut kuulevinaan --

Esimerkki 12

-- he laskivat kaikkea mahdollista – kaikkea mikä alkaa m:llä –

Miksi juuri m:llä? kysyi Alice.

Miksi ei? maalisjäni sanoi.

Alice oli hiljaa.

Tekstin perusteella ei ole tarkemmin pääteltävissä, mikä on syy Alicen hiljaisuuteen. Edelliset esimerkit sijoittuvat kuitenkin luvun loppuun, jossa keskiössä on murmelin kertoma tarina. Koska murmeli on keskustelun osanottajista eniten yhteisymmärryksessä Alicen kanssa ja tiettyyn rajaan asti myös vastaa sopuisasti tämän kysymyksiin, on kenties luonnollista, että Alice keskittyy keskustelemaan sen kanssa eikä siksi ole yhtä helposti muiden henkilöhahmojen provosoitavissa.

Luvun lopussa hattumaakari asettaa kyseenalaiseksi Alicen oikeuden osallistua keskusteluun. Tällainen suora ja peittelemätön uhka Alicen ilmaisunvapautta eli negatiivisia kasvoja kohtaan on lopulta syy siihen, että tämä poistuu tilanteesta ja jatkaa matkaansa loukkaantuneena.

Esimerkki 13

-- oletko koskaan nähnyt myötöpäivänlaskua?

Sekavin mielin Alice vastasi:

– Itse asiassa en ole ajatellut –

– Sitten et saisi puhuakaan, sanoi hattumaakari.

Tämä oli niin hävytöntä että Alice ei enää kestänyt; syvästi loukkaantuneena hän nousi pöydästä ja käveli tiehensä.

Esimerkissä 13 paljastuu ainakin yksi keskustelusäännöistä, joille hattumaakari oletettavasti perustaa kommunikaationsa: puhua ei saa, jollei ajattele. Tämä käy yksiin esimerkin 8 kanssa; puheen on perustuttava ajatuksille, ja on sanottava mitä tarkoittaa. Keskustelutilanteessa ongelmaksi muodostuu kuitenkin se, että hattumaakari soveltaa sääntöään Alicen keskeneräisen lauseen perusteella. Hän keskeyttää Alicen, päätyy keskeytyksen vuoksi väärään tulkintaan tämän sanomisista ja tekee tuon tulkinnan perusteella Alicen kasvoja uhkaavan päätelmän: ”Sitten et saisi puhuakaan.” Tämä on luvun viimeinen yhteentörmäys ja katkaisee lopulta keskusteluyhteyden kokonaan.

Suorien kasvouhkien lähempi tarkastelu on osoittanut, että uhkia toteuttavat niin ihmemaan henkilöhahmot kuin Alicekin – siitä huolimatta, että jälkimmäinen nojaa keskustelussa

kohteliaisuussääntöihin ja tuo niitä eksplisiittisestikin esiin. Juuri sääntöjen nostaminen keskusteluun ja epäkohteliaisuudesta huomauttaminen on yksi syy siihen, että Alice tulee esittäneeksi kasvouhkia; toinen syy on provosoituminen muiden keskustelijoiden aiheuttamista yhteentörmäyksistä. Keskustelijoille yhteinen keino käsitellä kasvouhkaa on sivuuttaa se esimerkiksi jättämällä vastaamatta siihen tai vaihtamalla puheenaihetta.

4.2.2 Keskeyttäminen ja kyseenalaistaminen

Brown ja Levinson (1987: 66–67) mainitsevat vastapuolen positiivisiin kasvoihin kohdistuvista kasvouhista myös muun muassa keskeyttämisen ja erimielisyyden osoitukset. Tarkastelemastani luvusta näitä molempia löytyy runsaasti. Alice on tarinassa eräänlainen järjen ääni, joka osoittaa epäloogisuuksia muun seurueen puheissa ja toiminnassa; näin hän tulee epäkohteliaisuuttaan tai pelkkää uteliaisuuttaan kyseenalaistaneeksi muiden käytännöt ja siten osoittaneeksi erimielisyyttä. Osa kyseenalaistamisesta tapahtuu keskeyttämällä toisen keskustelijan puhe, mutta myös Alicen kyseenalaistavat kommentit pyritään hiljentämään keskeyttämällä vastaavasti hänen puheensa.

Kuten jo aiemmin analyysissa on mainittu, luvun loppupuolella keskustelu kietoutuu murmelin kertoman tarinan ympärille. Tarina sisältää paljon elementtejä, jotka eivät sovi Alicen edustamaan loogiseen ajatteluun; lukija pystyy hyväksymään nämä elementit osana fiktiivisen nonsense-tekstin kuvastoa, mutta Alice peräänkuuluttaa todenmukaisuutta ja järkeä, eikä kykene tarkastelemaan tarinaa fiktiona. Hän keskeyttää murmelin tarinankerronnan useasti esittääkseen eriävän mielipiteen tarinan sisällöstä tai kysyäkseen tarkentavia kysymyksiä.

Esimerkki 14

Murmeli mietti aikansa, sitten se sanoi: – Se oli siirappikaivo.

– Ei sellaisia ole olemassakaan! Alice aloitti kiivaasti, mutta hattumaakari ja maalisjänis suhauttivat: ”hys!” ja murmeli sanoi nyrpeästi:

– Jos et osaa käyttäytyä, saat itse kertoa tarinan loppuun.

– Ei, ole kiltti ja jatka! Alice pyysi nöyrästi. – En minä enää keskeytä. Varmaan niitä voi olla yksi.

– Vai yksi! tuhahti murmeli.

Murmelin tarina haastaa Alicen maailmankuvan niin perustavanlaatuisella tavalla, että tämä unohtaa käyttäytyä kohteliaisuussääntöjen mukaisesti: kasvojen säilyttämisen edelle menee tarve oikaista vastapuolen väärät käsitykset. Alicen kiivas erimielisyyden osoitus, ”Ei sellaisia ole olemassakaan!”, uhkaa murmelin positiivisia kasvoja, mutta myös hattumaakari ja maalisjänis puuttuvat asiaan ja pyrkivät hiljentämään Alicen. Sama linja jatkuu läpi koko murmelin tarinan: muut henkilöahmot puuttuvat tarvittaessa keskusteluun ja näin osaltaan pyrkivät suojelemaan murmelin kasvoja Alicen uhatessa niitä. Murmelillakin on kuitenkin keinonsa puolustautua: se esittää uhkauksen, ”Jos et osaa käyttäytyä, saat itse kertoa tarinan loppuun”, joka osuu Alicen negatiivisiin kasvoihin ja saa tämän hetkeksi perääntymään.

Koko keskustelussa Alicen käyttäytyminen eroaa muista henkilöihahmoista siten, että huomattessaan epäkohteliaisuutensa Alicella on tapana pyrkiä korjaamaan toimintaansa ja palaamaan kohteliaisuussääntöihinsä. Näin hän tekee myös murmelin tarinan yhteydessä: esimerkissä 14 murmelin repliikki ”Jos et osaa käyttäytyä --” palauttaa Alicen ajatukset hyvään käytökseen, mikä näkyy heti tämän vastauksessa niin johtolauseessa kuin konventionaalisen kohteliaisuusilmauksena ”ole kiltti”. Lisäksi hän tekee murmelille myönnytyksen oman käsityskykynsä rajoissa sanomalla, että kenties murmelin mainitsemia siirappikaivoja voi olla olemassa yksi. Analyysin alussa esitellyssä esimerkissä 2 Alice pyrkii muun muassa äänensävyllään ilmaisemaan, ettei pyri epäkohteliaisuuteen. Kummassakaan tapauksessa Alicen kohteliaisuuskeinot eivät kuitenkaan saa vastaansa kohteliaisuutta, vaan johtavat uusiin yhteentörmäyksiin.

Siinä missä Alice keskeyttää kyseenalaistaakseen puheenaiheen tai käytännöt, keskeyttävät muut henkilöihahmot usein hiljentääkseen Alicen kyseenalaistavat puheet. Pysäyttämällä Alicen kysymykset ja ohjaamalla keskustelun uuteen suuntaan muut henkilöihahmot voivat välttyä kiusallisilta puheenaiheilta ja ehkäistä Alicen aiheuttamaa kasvovuhkaa. Useimmiten keskeyttämiseen liittyy äkillinen aiheenvaihto; etenkin maalisjäniksellä on tapana väistää Alicen kysymykset vaihtamalla aihetta, ja keino on myös hattumaakarin käytössä, kuten esimerkki 9 aiemmin osoitti. Puhuja voi vaihtaa aihetta joko eksplisiittisesti, kuten esimerkissä 15, tai implisiittisesti siitä erikseen ilmoittamatta, kuten esimerkissä 16.

Esimerkki 15

- Eli te vaihdatte paikkaa? sanoi Alice.
- Niin vaihdamme, sitä mukaa kun astiat likaantuvat, hattumaakari sanoi.
- Mutta mitä tapahtuu kun tulette takaisin siihen mistä aloititte? Alice erehtyi kysymään.
- Eikö vaihdeta jo puheenaihetta, keskeytti maalisjänis haukotellen. – Minua alkaa kyllästyttää. --

Esimerkki 16

- Miksi he asuivat kaivon pohjalla?
- Etkö ota enempää teetä! sanoi maalisjänis merkitsevästi.

Edellisissä esimerkeissä johtolauseet kertovat eniten todellisista merkityksistä lausumien takana. Esimerkissä 15 johtolause ”Alice erehtyi kysymään” paljastaa, ettei kysymys ole maalisjäniksen mielestä sopiva, mikä mahdollistaa maalisjäniksen vastauksen syvemmän tulkinnan: yhtäkkisen aiheenvaihdon taustalla on muutakin kuin kyllästyminen – kenties juuri mainittu halu päästä kiusallisista kysymyksistä. Esimerkissä 16 maalisjänis taas ”merkitsevästi” ehdottaa Alicelle, että tämä ottaisi lisää teetä; kyseessä ei siis ole täysin viaton tarjous, vaan jälleen selvä yritys hiljentää Alice kysymyksineen. Nämä ovat harvoja kohtia, joissa maalisjänis ei pitäydy ilmausten kirjaimellisissa merkityksissä vaan käyttää implikatuuria, epäsuoraa ilmausta, jonka merkityssisältö on muutakin kuin sen kirjaimellinen merkitys. Implikatuurilla ei kuitenkaan edistetä kohteliaisuutta tai yhteisymmärrystä, vaan toimitaan toista keskustelijaa vastaan (vrt. Lakoff 2009: 104).

4.2.3 Keskustelua kohteliaisuudesta

Kuten kielestä, sen käytöstä ja sanojen semantiikastakin, myös kohteliaisuudesta käydään kirjassa metatason keskustelua. Kohteliaisuussäännöt ovat siis tuttu käsite kaikille keskustelun osanottajille, mutta kaikki eivät sitoudu noudattamaan niitä. Alice yrittää alkuun opettaa sääntöjään muille keskustelijoille, mutta nämä kääntävät säännöt häntä vastaan: hattumaakari huomauttaa Alicen käytöksestä nojaten samaan sääntöön, jolla Alice on häntä keskustelun alussa ojentanut. Siitä huolimatta, että Alice pyrkii keskustelussa tunnollisimmin noudattamaan kohteliaisuutta ja säilyttämään kaikkien osapuolten kasvot, saa hänkin ojentamista osakseen etenkin luvun loppupuolella: ”Jos et osaa käyttäytyä, saat itse kertoa tarinan loppuun!”

Kohteliaisuussääntöjä käytetään luvussa epäkohteliaisuuden välineinä ja jopa koston aseena. Heti luvun alkupuolella maalisjänis ottaa Alicen vastaan teepöytään repliikillä, joka päällisin puolin vaikuttaa kohteliaalta, mutta johtaakin Alicen eräänlaiseen ansaan ja paljastaa tämän oman epäkohteliaisuuden.

Esimerkki 17

- Ota viiniä, maalisjänis sanoi rohkaisevasti.
Alice katsoi tarkkaan mutta ei nähnyt pöydässä muuta kuin teetä.
- Ei tässä näy viiniä, hän sanoi.
- Ei sitä olekaan, maalisjänis sanoi.
- Siinä tapauksessa ei ollut kovin kohteliasta tarjota sitä, sanoi Alice vihaisesti.
- Ei ollut kovin kohteliasta istua pöytään kutsumatta, maalisjänis sanoi.

Maalisjäniksen repliikki täyttää kohteliaan tarjouksen tunnusmerkit, ja sellaiseksi Alice sen myös alkuun tulkitsee. Tällaisessa muodossa repliikki muistuttaa hyvin paljon positiivista kohteliaisuutta, jonka tavoite on vahvistaa toisen osapuolen kasvoja (ks. Brown & Levinson 1987: 110); maalisjänis käyttää sitä kuitenkin päinvastaiseen tarkoitukseen, Alicen nolaamiseen ja rankaisemiseen. Hattumaakarin ja maalisjäniksen puhe kohteliaisuudesta onkin ikään kuin jonkinlainen karikatyyri Alicen oppimista kohteliaisuussäännöistä; ne käännetään pääläelleen, niitä jätetään noudattamatta, mutta toisaalta niiden unohtamisesta rangaistaan. Samat säännöt eivät päde kaikkiin keskustelun osanottajiin.

5 PÄÄTÄNTÖ

Tutkimuksessani olen tarkastellut henkilöhahmojen välillä tapahtuvia yhteentörmäyksiä *Alicen seikkailut ihmemaassa* -teoksen dialogissa. Olen keskittynyt teoksen seitsemänteen lukuun ja analysoinut dialogista löytyviä väärinymmärryksiä ja epäkohteliaisuuden osoituksia käyttäen teoreettisena pohjana Gricen keskustelun teoriaa (1968) sekä Brownin ja Levinsonin kohteliaisuuden teoriaa (esim. 1987).

Tutkimuksesta selviää, että väärinymmärrysten taustalla on usein yhteisen tietopohjan puute tai se, että eri osapuolet noudattavat keskustelussa erilaisia konventioita. Väärinymmärrykset kietoutuvat Gricen keskustelun teoriaan ja maksiimeihin, eli yleismaailmallisiin periaatteisiin, joita noudattamalla merkitykset välittyvät keskustelussa tehokkaasti ja semanttisesti selkeästi. Alun perin oletin, että ihmemaan henkilöhahmot, erityisesti hattumaakari ja maalisjänis, rikkoisivat keskustelun maksiimeita systemaattisesti ja näin tekisivät keskustelusta vaikeasti ymmärrettävää; tarkemman analyysin myötä selvisi kuitenkin, että kyseiset henkilöhahmot pitävät tietyistä maksiimeista kiinni itsepäisensä lujaa. Tämä aiheuttaa ongelmia, koska maksiimien rikkominen tietyissä rajoissa on sujuvan keskustelun ja esimerkiksi kohteliaisuuden edellytys (Lakoff 2009: 104). Hattumaakari ja maalisjänis vaativat Alicea noudattamaan tavan maksiimia ja pitäytyvät ilmausten kirjaimellisissa merkityksissä silloinkin, kun myös tilanteinen tulkinta olisi mahdollinen ja ajaisi asiansa. Tässä tulee esiin puhujan lisäksi toisen osapuolen vastuu vuorovaikutuksessa: tältä vaaditaan halua ja kykyä toimia yhteistyössä puhujan kanssa, jotta väärinymmärryksiä ei syntyisi ja kommunikaatio olisi sujuvaa.

Dialogissa on käynnissä myös jatkuva sota kasvojen menettämisestä ja säilyttämisestä. Keskustelijat uhkaavat toistensa kasvoja läpi luvun osoittamalla, ettei toisen osapuolen persoona ole hyväksyttävä tai tämän osallistuminen keskusteluun toivottavaa. Taistelua käydään myös kohteliaisuussäännöistä: Alice tuo oppimansa säännöt eksplisiittisesti esille keskustelussa ja pyrkii saamaan keskustelun muut osanottajat toimimaan niiden mukaan, minkä johdosta maalisjänis ja hattumaakari päätyvät käyttämään sääntöjä epäkohteliaisuuden välineinä ja Alicea itseään vastaan. Kohteliaisuudesta luodaan eräänlainen karikatyyri tekemällä siitä pilkkaa ja kääntämällä säännöt ylösalaisin.

Yhteentörmäyksille yhteistä on juuri se, etteivät keskustelijoiden säännöt tai konventiot kielenkäytön ja keskustelun suhteen kohtaa. Keskustelu onkin eräänlainen peli, jossa keskustelun ja kielenkäytön säännöt, niiden noudattaminen ja rikkominen ovat pääosassa, ja sääntöjen vastaisesta toiminnasta rangaistaan kasvovuhalla. Tämä heijastaa nonsensille yleisiä piirteitä: säännöille perustuva toiminta ja keskittyminen kieleen ovat genressä toistuvia teemoja (Tigges: 1988: 55, 79).

Nonsenselle ominaista on myös sattumanvaraisuuden ja sekasortoisuuden tuntu, jota tähän tekstiin tuovat kielenkäytön ja sääntöjen soveltamisen ennakoimattomuus sekä lukuisat äkilliset aiheenvaihdot. Gricen yhtenäisyyden maksimiamia, joka kehottaa puhujaa pysymään asiassa, ei luvussa juuri noudateta, jolloin keskustelu voi milloin tahansa ottaa uuden suunnan. Arvaamattomuutta ja ennakoimattomuutta esiintyy suuressa määrin myös arkikielenkäytössä; kuten jo johdannossa mainitsin, mikään kielitieteellinen teoria ei pysty aukottomasti kuvaamaan kielenkäyttöä, vaan aina löytyy tilanteita, joihin teoria ei ole sovellettavissa. Nonsensessa tällaisia teoriaan istumattomia piirteitä voidaan liioitella (Lecerle 1994: 71). Esimerkiksi Gricen keskustelun teoria olettaa, että keskustelijat pyrkivät yhteisymmärrykseen toistensa kanssa, mutta Carrollin tekstissä korostuu tahallinen yhteentörmäysten aiheuttaminen ja yhteistyöstä kieltäytyminen.

Arkikeskustelusta nonsense-dialogin erottaa se, että edellisessä ennakoimattomat kielenkäytön piirteet ja yhteentörmäykset ovat vain pieni osa vuorovaikutusta, kun taas nonsensessa ne voidaan nostaa jalustalle, koko tekstin pääasiaksi. Koska yhteistyön tekeminen on useimmiten kaikkien keskustelijoiden edun mukaista (ks. esim. Brown & Levinson 1987: 61), pyritään arkikeskustelussa ratkaisemaan ongelmatilanteet ja pääsemään yli törmäyksistä. Nonsense sen sijaan perustuu usein nimenomaan ongelmallisille puhetilanteille (Lecerle 1994: 71). Tarkastelemallani teoksella on kuitenkin yhtymäkohtansa todellisuuteen: dialogia voi verrata esimerkiksi arkielämän kulttuurienväliseen kohtaamiseen, jossa erot osapuolten kohteliaisuusperiaatteissa tai keskustelun konventioissa voivat johtaa väärinymmärryksiin sekä tahattomaan tai tahalliseen epäkohteliaisuuteen. Yhteistyöstä kieltäytymiseen ja tarkoitukselliseen yhteentörmäysten rakentamiseen taas voi törmätä tämän päivän verkkokeskusteluissa, joissa kohteliaisuus, toisen osapuolen kunnioittaminen ja yhteisymmärrykseen pyrkiminen tuntuvat usein unohtuvan.

Tutkimuksessani pystyin vain kevyesti raapaisemaan nonsensin pintaa; jatkotutkimusta ajatellen genre – ja jo tarkasteleman teos – tarjoaisi runsaasti aiheita. Eniten kiinnostuin logiikasta nonsensin takana: Onko henkilöhahmojen kielenkäyttö todella säännönmukaista, ja vain välittyy lukijalle sattumanvaraisena? Millainen tämä kielenkäytön logiikka on? Lecerle (1994: 90) väittää, että teoksen loppuun mennessä Alice oppii käyttämään kieltä ihmemaan käytäntöjen mukaan ja esimerkiksi selviytyy erimielisyydestä voittajana, mikä tukee ajatusta säännönmukaisuudesta: täysin sattumanvaraisia käytäntöjä ei voi oppia noudattamaan. Nonsensessa mielenkiintoista on juuri Tiggesin (1988: 51) mainitsema merkityksen olemassaolon ja sen puuttumisen välinen jännite: päällisin puolin katsoen kaikki vaikuttaa täydeltä hölynpölyltä, mutta taustalla onkin kenties huolella laadittu suunnitelma.

LÄHTEET

- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. 1987: *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grice, H. P. 1968: Logic and conversation. – Davis, Steven (toim.), *Pragmatics. A reader* s. 305–315. New York: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. 1970: The form of a functional grammar. – Kress, Gunther (toim.), *Halliday: system and function in language* s. 7–25. London: Oxford University Press.
- Heikkilä, Virva 1998: *A long tail. Wordplay in Alice's adventures in Wonderland and its three Finnish translations*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston nykykielten laitos.
- Hidalgo Downing, Laura 2000: Alice in pragmaticland: reference, deixis and the delimitation of text worlds in Lewis Carroll's *Alice* books. – *Círculo de lingüística aplicada a la comunicación* 2/2000.
- KS = Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 166. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone 2012.
- Lakoff, Robin Tolmach 1993: Lewis Carroll: subversive pragmaticist. – *Pragmatics* 3 (4) s. 367–386.
- Lakoff, Robin Tolmach 2009: Conversational logic. – Verschueren, Jef & Östman, Jan-Ola (toim.), *Key notions for pragmatics* s. 102–113. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lecerle, Jean-Jacques 1994/2002: *Philosophy of nonsense. The intuitions of Victorian nonsense literature*. London: Routledge.
- Nykänen, Elise & Koivisto, Aino 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Koivisto, Aino & Nykänen, Elise (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oittinen, Riitta 1997: *Liisa, Liisa ja Alice. Matkakirja*. Tampere: Tampere University Press.
- Suni, Minna 2014: SKIA304 Merkitysten äärellä -kurssin luento 10.10.2014. Jyväskylän yliopiston kielten laitos.
- Tigges, Wim 1988: *An anatomy of literary nonsense*. Amsterdam: Rodopi.
- Tiusanen, Marja-Liisa 1996: *Pun for fun! A contrastive study on word play with special reference to Alice's adventures in wonderland and its translations into Finnish*. Pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopiston kansainvälisen viestinnän laitos.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Aineistolähde

Carroll, Lewis 1865: *Alicen seikkailut ihmemaassa*. Suomennos Alice Martin 1995. Helsinki: WSOY.